

Theo en Nelly van Doesburg werkend aan de maquette van het Maison Particulière, Parijs 1923.

Compositie met rood, geel, zwart, blauw en grijs
Piet Mondriaan
1921. Olieverf op doek, 48 x 38 cm
GEMEENTEMUSEUM DEN HAAG
Langdurig bruikleen van de Vereniging Rembrandt

DE STIJL

NIEUWE KUNST VOOR EEN ANDERE WERELD

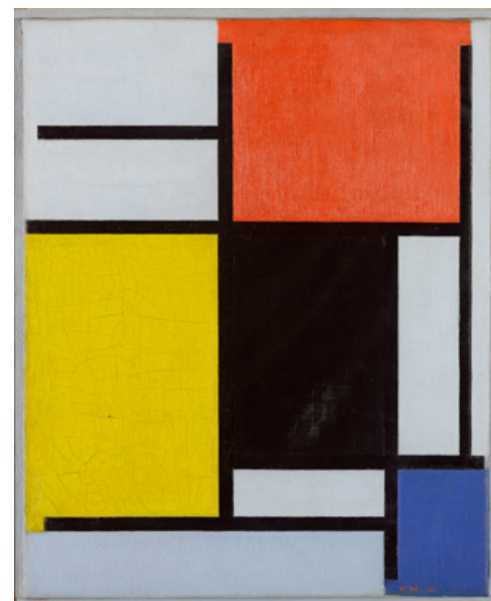
Dit is het eerste deel van een serie van drie artikelen waarin Anton Anthonissen en Evert van Straaten aandacht besteden aan het feit dat honderd jaar geleden het tijdschrift *De Stijl* is opgericht. Ze doen dat aan de hand van door de Vereniging Rembrandt in de loop der jaren ondersteunde aankopen die in verband zijn te brengen met *De Stijl*. In deze aflevering aandacht voor enkele speerpunten uit het programma van *De Stijl* en voor haar internationale netwerk.

ANTON ANTHONISSEN EN EVERT VAN STRAATEN

De lancering van een internationale kunstbeweging in Leiden in oktober 1917: dat lijkt schilder en schrijver/dichter Theo van Doesburg te beogen met zijn eerste aflevering van het tijdschrift *De Stijl*. Hij en zijn medestanders van het eerste uur, zoals de schilders Piet Mondriaan, Vilmos Huszár en Bart van der Leck, de uit België gevluchte schilder en beeldhouwer Georges Vantongerloo, de architecten Robert van 't Hoff, P.J.J. Oud en Jan Wils en de dichter Antony Kok, willen een nieuwe kunst die de modernste kunstinzichten, van bijvoorbeeld het kubisme of het futurisme, tot leidraad neemt. Ze willen de gemeenschapskunst van Berlage een grote stap verder brengen, niet in de richting van de overdaad aan vormen en materialen van de Amsterdamse School, maar naar eenvoud, elementair

gebruik van materialen en technieken en een universele, algemeen verstaanbare beeldtaal die het individualisme overstijgt.

Van het begin af aan wil *De Stijl* een veelomvattend programma opstellen voor deze nieuwe kunst. Mondriaan verwoordt het vanaf het eerste nummer in een serie artikelen met de titel: 'De Nieuwe Beelding in de schilderkunst'. Daarmee levert hij tevens een naam voor het nieuwe -isme: Nieuwe Beelding, internationaal bekend als neoplasticisme. De composities van primair gekleurde en witte en grijze rechthoekige vlakken binnen een raster van horizontale en verticale zwarte lijnen, die Mondriaan vanaf 1920 maakt, zijn de klassieke voorbeelden daarvan geworden. In het eerste nummer van de tweede jaargang wordt een manifest van *De Stijl* gepubliceerd,

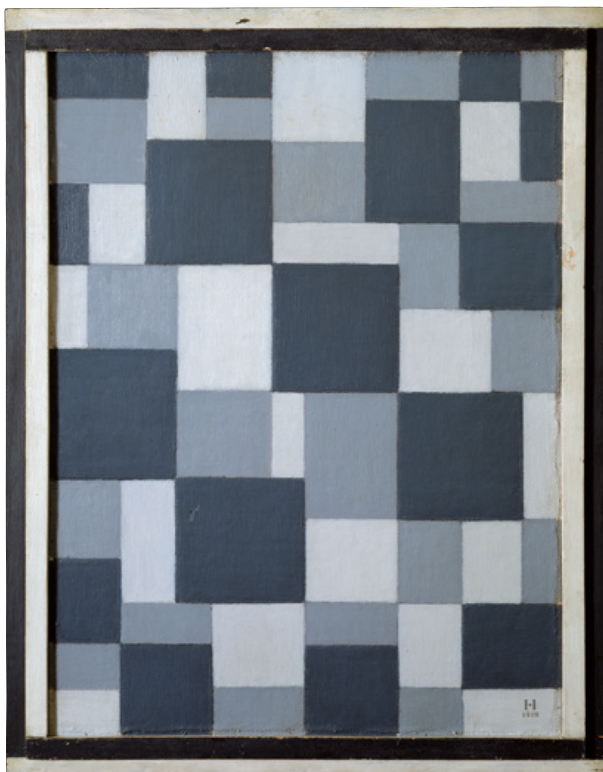
ondertekend door de eerder genoemden met uitzondering van Van der Leck en Oud. Daarmee wordt meteen duidelijk dat het zo goed als onmogelijk is om consensus over de uitgangspunten te bereiken. *De Stijl* is uiteindelijk een internationaal platform geworden voor de Nieuwe Beelding van Mondriaan, voor individuele interpretaties en pogingen tot vernieuwingen daarvan en voor een steeds breder wordend scala van verwante tot botweg tegengestelde opvattingen.

INTERNE STRIJD

Er zijn dan ook nogal wat discussie- en potentiële breekpunten binnen *De Stijl*. Eén daarvan is de positie van de architect. *De Stijl* stelt dat architect en beeldend kunstenaar gelijkwaardig zijn en op basis van een vorm van arbeidsverdeling moeten samenwerken.

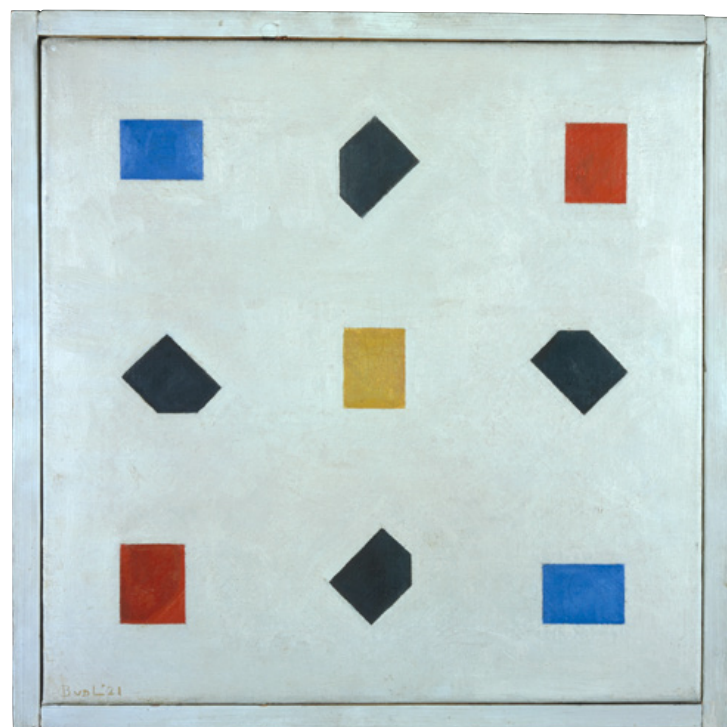
Compositie in grijs
(‘Compositie No. 10’)

Vilmos Huszár
1918. Olieverf op doek, 68 x 52,5 cm
GEMEENTEMUSEUM DEN HAAG
Aangekocht in 2009 met steun van
de Vereniging Rembrandt

Compositie '18-'21

Bart van der Leek
1921. Olieverf op doek, 42 x 42 cm
CENTRAAL MUSEUM, UTRECHT
Aangekocht in 1988 met steun van
de Vereniging Rembrandt

Architect Oud is een van de eersten die na een aantal samenwerkingsprojecten met Van Doesburg afhaakt. Voor hem geldt dat er geen twee kapiteins op één schip kunnen zijn bij bouwprojecten met een kunsttoepassing. De architect is de baas, basta. Jan Wils houdt het wat langer vol met Van Doesburg en Huszár. Wanneer Gerrit Rietveld bij De Stijl betrokken raakt, in 1919, leert hij snel van de al lopende conflicten: in zijn ontwikkelende architectenpraktijk zal hij samenwerking met een beeldend kunstenaar zoveel mogelijk vermijden en steeds zelf zijn kleuren kiezen.

Een tweede punt betreft de wijze waarop het scheppingsproces plaats zou moeten vinden: intuïtief, door het ordenen van de beeldelementen of meer geobjectiveerd, aan de hand van een rekenkundige of wetenschap-

pelijke methode. In de begintijd zijn het vooral Mondriaan en Huszár die met de laatste aanpak experimenteren. In *Compositie in grijs* (1918) heeft Huszár het beeld met behulp van een raster verdeeld in gelijke rechthoeken. Vervolgens heeft hij clusteringen gemaakt van verschillende aantallen rechthoeken en deze met zwart en twee tinten grijs ingevuld, waardoor een afwisselend geheel ontstaat. Het is Van Doesburg die zich dan fel tegen deze 'geestloze' aanpak verzet. Tekenend voor de onvoorspelbaarheid (maar daardoor ook voor de diversiteit) van De Stijl is dat Van Doesburg later, rond 1930, juist voorstander is van een radicale, wetenschappelijke (controleerbare) wijze van componeren, die hij 'concrete kunst' noemt en die na zijn dood een enorme inspiratiebron voor kunstenaars wordt.

Een derde punt dat de gemoederen in beweging brengt, is de kwestie of de nieuwe kunst nu een harmonisch, statisch evenwicht tot uiting moet brengen, waarin de tijd geen rol meer mag spelen – het standpunt dat Mondriaan tot ver in de jaren dertig verdedigt – of juist een dynamisch, meer onregelend evenwicht moet uitdrukken, waarin de tijd juist wél van betekenis is. Dat laatste punt begint voor Van Doesburg in de loop van de jaren twintig steeds zwaarder te wegen. Hij geeft het een beeldende vorm door in zijn composities de diagonaal, 'de schuine dimensie', te gaan toepassen. Van der Leek is al vroeg van mening dat niet alleen de constructie van het universum (als statisch geheel dus), maar ook zijn beweging een rol moet spelen in de kunst. Daarom kiest hij er voor om onregelmatig gevormde

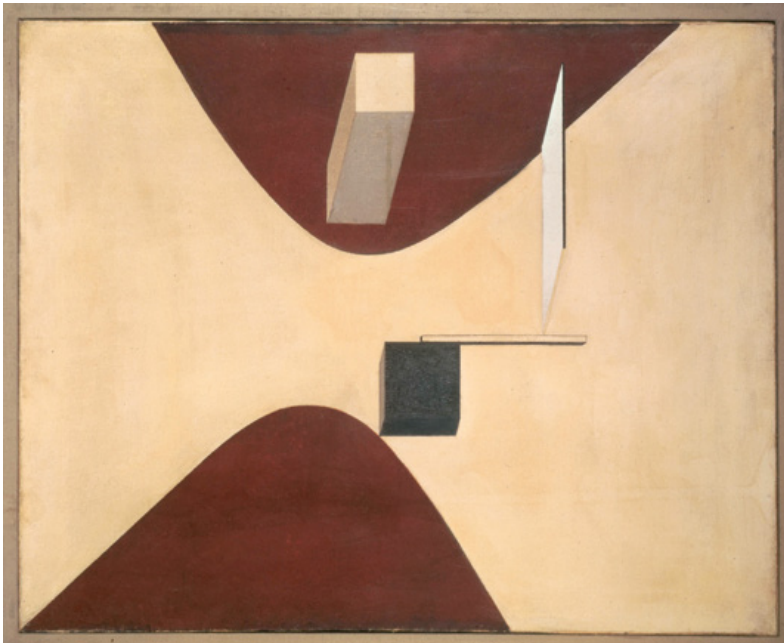
Proun P23, no. 6

El Lissitzky

1919. Olieverf op doek, 77,5 x 62,9 cm

VAN ABBEMUSEUM, EINDHOVEN

Aangekocht in 1997 met steun van de Vereniging Rembrandt

geometrische figuren, die beweging suggereren, tegen een witte achtergrond te plaatsen, zoals te zien is in *Compositie '18-'21* (1921). Mondriaan en Van Doesburg kanten zich dan fel tegen deze opvatting en daarmee verdwijnt Van der Leek al snel weer uit De Stijl.

BUITENLANDSE GEESTVERWANTEN

Tijdens de Eerste Wereldoorlog is het nog moeilijk buitenlandse architecten en kunstenaars erbij te betrekken maar de Italiaan Gino Severini, achtereenvolgens futurist en kubist, werkt al van het begin af aan mee. Wanneer na afloop van de oorlog de communicatie met buitenlandse geestverwanten weer op gang komt, wordt De Stijl snel een belangrijke speler in een internationaal artistiek netwerk. Met enthousiaste kunstenaars als de

Duitser Kurt Schwitters, de Hongaar László Moholy-Nagy en de Rus El Lissitzky ontstaan wederzijds inspirerende relaties. Lissitzky's abstracte voorstellingen met van de zwaartekracht losgemaakte geometrische vormen worden door Van Doesburg aanvankelijk bewonderd, wat resulteert in Lissitzky's lidmaatschap van De Stijl. Van Doesburg blijft echter kritisch tegenover kunstenaars als Lissitzky en Malevich, omdat hij vindt dat het platte vlak van het doek gerespecteerd moet worden en dat elke vorm van schilderkunstig illusionisme uit den boze is. Toegepast als architectuurtekeningen kunnen deze vormen wel door zijn beugel en met het tonen van zijn tekeningen aan de Russen stimuleert hij hen weer om van hun fantasievoorstellingen realiseerbare architectuur te maken.

Gezicht vanaf de Pont Transbordeur, Marseille

László Moholy-Nagy

1929. Gelatine zilverdruk op papier, 39,1 x 27,8 cm

RIJKSPRENTENKABINET, AMSTERDAM

Aangekocht in 2010 met steun van de Vereniging Rembrandt

Moholy-Nagy kiest ervoor om een brug te slaan tussen de avant-gardes van het oosten en het westen. Hij is erop gebrand met nieuwe technieken en materialen een nieuwe kunst te maken, hij is een onderzoeker pur sang en, net als Van Doesburg, uitgerust met zendingsdrang. Al eerder dan Van Doesburg is hij tot de overtuiging gekomen dat de dynamiek van de nieuwe tijdgeest gevangen moet worden in de uitbeelding van de schuine dimensie. In zijn sculpturen en foto's is dat mooi zichtbaar, zoals in het exemplaar dat door het Rijksprentenkabinet is aangekocht. Schwitters wordt gevoed door een combinatie van dadaïstische en expressionistische impulsen en blijft zijn hele leven een autonome avant-gardist, met zijn eigen -isme: Merz. 'Merz' ontstaat na het verknippen van een

Ohne Titel (Um den Kern der Sache)

Kurt Schwitters

1941. Olieverf en houten ring op linoleum,

104,5 x 91 cm

STEDELIJK MUSEUM AMSTERDAM

Aangekocht in 2004 met steun van de

Vereniging Rembrandt

advertentie voor de 'Kommerz- und Privatbank' en staat voor het beeldend hergebruik van door de maatschappij afgedankt materiaal, soms in combinatie met schilder- en beeldhouwkunst. Voor Van Doesburg en De Stijl is hij niet alleen waardevol als trouwe vriend en bondgenoot, maar ook als kunstenaar die het idioom van De Stijl regelmatig eigenwijs toepast en transformeert door ronde en onregelmatige vormen met typische Stijl-elementen te combineren.

Er zijn vele andere kunstenaars die tot het netwerk van De Stijl behoren en in hun werk soms toespelingen op deze beweging maken. Twee kunstenaars, van wie dat in Nederland minder bekend is, zijn de Zwitsers-Franse Sophie Taeuber-Arp en de Russisch-Franse Sonia Delaunay. Zowel Taeuber-Arp, met haar vroege collages

en gouaches met geometrische vlakverdeling, als Delaunay, met haar abstracte simultane kleurstudies, behoort ook tot de grondleggers van de abstracte kunst. Hun autonome ontwikkelingsgang en zelfbewuste positionering in de kunstwereld hebben er vermoedelijk voor gezorgd dat ze zich, net als Schwitters en Moholy, niet door De Stijl hebben laten inlijven ♦

Anton Anthonissen is lid van de Vereniging Rembrandt en Evert van Straaten is oud-directeur van het Kröller-Müller Museum in Otterlo en bestuurslid van de Vereniging Rembrandt

Kunststragen

David Overbosch (69)

Gepensioneerd internist en oud-directeur Tropeninstituut van het Havenziekenhuis Rotterdam. Mede-oprichter van de Hendrickje Cirkel, lid van de Vereniging Rembrandt sinds 2002

Wat is uw eerste kennismaking met kunst?

'Mijn grootvader was een echte verzamelaar en zijn collectie is verdeeld over zijn drie kinderen, dus ik kwam al vroeg in aanraking met de zorg voor schilderijen. Mijn beide ouders hebben me enorm betrokken bij hun liefde voor kunst en die liefde op mij overgebracht.'

Wat is uw eerste kunstaankoop?

'In mijn studententijd heb ik twee etsen uit de 17de eeuw gekocht in een antiquariaat in Utrecht, van Jan van Vliet en van Johannes Lutma. Ik had toen niet veel geld, en weet nog dat de verkoopster zei: "Als je vaker een gebakken ei eet, kun je nóg een keer een prent bij ons kopen".'

Naar welk museum gaat u graag terug?

'Het Mauritshuis, daar hangt de kunst echt in een huis.'

Welke aankoop voor welk museum zou u graag willen steunen?

'Ik ben bestuurslid bij Huis Bergh en we zijn nu bezig met de aankoop van een 15de-eeuws manuscript over de geschiedenis van de regio. Daar zou mijn geld naartoe gaan'.

Welke tentoonstelling heeft ooit indruk op u gemaakt?

'Tot lering en vermaak in 1976 in het Rijksmuseum, over symboliek in de 17de-eeuwse schilderkunst. En in Londen zag ik in 2012 een tentoonstelling over brons, onder andere uit Benin, archetypische kunst, heel interessant.'

Waarom bent u lid geworden van de Vereniging Rembrandt?

'Het bevorderen van de toegang tot kunst voor grote groepen mensen vind ik heel belangrijk. Het gaat om meer dan alleen geld geven, ook om de inzet voor bijvoorbeeld musea die in een ambtelijke pennenstreek dreigen te verdwijnen. En het is echt een Vereniging, als je belt bel je met je eigen club.'

Zou het ooit mogelijk zijn, wat zou u graag uit uw eigen verzameling aan een museum willen schenken, om iedereen van mee te kunnen laten genieten?

'Ik ben een echte verzamelaar die het liefst alles bij zich wil houden, dat is wel een slechte eigenschap. Als ik iets zou schenken zou dat in overleg met mijn kinderen zijn. Een schilderij waar zij misschien niet zo'n belangstelling voor zullen hebben is een *Verleiding van de heilige Antonius* uit de omgeving van Teniers, een heerlijk werk waar je een hele middag naar kunt kijken.'